

ПІДГОРОДИНСЬКИЙ В. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Інститут кримінальної юстиції
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.631(342.722)

ОХОРОНА ЧЕСТІ Й ГІДНОСТІ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто правове регулювання честі й гідності в конституційному та кримінальному законодавстві України. Доведено, що конституційне законодавство визначає лише місце честі й гідності серед інших прав і свобод людини. Безпосередній захист честі й гідності здійснюється положеннями інших галузей законодавства України.

Ключові слова: охорона, честь, гідність, конституційне законодавство, кримінальне законодавство, механізм правового захисту, наклеп, образа.

В статье рассмотрено правовое регулирование чести и достоинства в конституционном и уголовном законодательстве Украины. Доказано, что конституционное законодательство определяет только место чести и достоинства среди других прав и свобод человека. Непосредственная защита чести и достоинства осуществляется положениями других отраслей законодательства Украины.

Ключевые слова: охрана, честь, достоинство, конституционное законодательство, уголовное законодательство, механизм правовой защиты, клевета, оскорбление.

The legal regulation of the dignity and honor in constitutional and criminal law of Ukraine are explored in this article. It was proved that constitutional law defines only a place of honor and dignity among other human rights and freedoms. The instantaneous protection of honor and dignity are applied by the provisions of other branches of Ukraine's law.

Key words: protection, honor, dignity, constitutional law, criminal law, legal protection mechanism, slander, insult.

Вступ. Синкретичність сучасних суспільних відносин та інтегрованість інформації в усі сфери життя людини обумовлює питання, наскільки обґрунтованою є охорона честі й гідності кримінальним правом порівняно з іншими галузями права. Наприклад, особу ображено або щодо неї вчинено наклеп удома, у колі сім'ї, на роботі, під час прийому в лікаря або прийому в державного службовця. Чи достатньо для належного захисту честі та гідності особи правових інструментів, які передбачені конституційним, цивільним, трудовим, адміністративним або іншими галузями законодавства України?

Питання охорони честі та гідності конституційним і кримінальним законодавством досліджували такі вчені, як К.А. Шахманаєв, І.А. Волошин, О.В. Білоскурська, А.Л. Анісімов, Я.В. Лазур, О.М. Храмцов, О.М. Волкова, М.М. Мацькевич та інші.

Постановка завдання. За відсутності підстав для кримінально-правового впливу за наклеп та образу, діяння, що посягають на честь, гідність та ділову репутацію, за зовнішніми

ознаками є цивільно-правовими, адміністративними деліктами, хоча іноді ступінь суспільної небезпеки подібних діянь досягає ступеня суспільної небезпеки злочину.

Вважаємо, що кожна з названих галузей законодавства України по-різному охороняє честь та гідність особи, проте не забезпечує захист особи від суспільно небезпечного впливу, який здійснюється через приниження її честі та гідності. У попередніх публікаціях нами досліджувалися питання охорони честі й гідності адміністративним законодавством України [1, с. 175–177], проте залишилися поза увагою конституційна, цивільна та інші галузі законодавства України.

Результати дослідження. У конституційному законодавстві ідея всебічного забезпечення прав і свобод, захисту честі та гідності особи відображена в розділі II «Права, свободи й обов'язки людини й громадянина» Конституції України. У ст. 3 Основного закону честь і гідність визнані найвищою соціальною цінністю поряд із людиною, її життям та здоров'ям.

У такий спосіб Основний закон градує потреби людини та її права й свободи, які цими потребами зумовлюються і які покликані забезпечувати задоволення цих потреб. Не дивлячись на те, що всі права людини є взаємопов'язаними й неподільними, насамперед указаним конституційним положенням охороняється право на життя й здоров'я, недоторканність і безпеку людини, тобто права на фізичне існування, котрі є життєвими (вітальними) правами, матеріальною основою (передумовою) здійснення будь-яких інших прав. На перший рівень також поставлено честь і гідність людини, оскільки йдеться про людину як про істоту біосоціальну, а не про вид суто біологічних істот [2, с. 20].

П.М. Рабінович та М.І. Хавронюк права людини поділяють на такі категорії: фізичні (життєві), особисті, економічні, політичні, соціальні тощо. На думку вказаних учених, до фізичних чи життєвих прав особи належать права на життя, фізичну недоторканність, безпеку; до особистих прав – права, пов'язані з морально-психологічним розвитком людини, духовністю, зокрема, право на ім'я, честь, гідність, свободу думки й слова [3, с. 10–11]. Проте більш поширеною є класифікація прав людини, в якій виділяють чотири покоління прав, при цьому право на повагу честі й гідності відносять саме до першого покоління прав людини [4, с. 60]; така класифікація прав також підтримується Ю.Т. Тодикою й іншими вченими [5, с. 56–60].

У науковій літературі деякі автори зазначають, що останнім часом права другого покоління (соціально-економічні права) захищаються більше, ніж права першого покоління. Це має зворотні негативні тенденції: зниження значення громадянських і політичних прав як фундаментальних цінностей соціального устрою; збереження застарілих стереотипів поведінки, через які положення Конституції не сприймаються як об'єктивна основа суб'єктивних прав, що підлягають судовому захисту [6, с. 90].

Проявами вказаних тенденцій є те, що в правозастосуванні право на повагу честі та гідності розглядається як похідне від права на працю, соціальне забезпечення, не дивлячись на його приналежність до найвищих соціальних цінностей. А захист цих положень на конституційному рівні під час їх реалізації в певному виді судочинства полягає лише в спростуванні недостовірної інформації та у відшкодуванні моральної шкоди. При цьому розміри моральної шкоди, яка, як правило, присуджується винуватим особам у порядку цивільного судочинства (до 3000 грн.), не відповідають рівню заподіяних страждань, немайнової шкоди [7].

Натомість стаття Кримінального кодексу України (далі – КК України) вказує на те, що основними завданнями КК України є правове забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, до яких належить і право на повагу честі та гідності. Трапляється й така точка зору, що в декриміналізації наклепу й образи в діючому КК України знаходить свій прояв такий принцип кримінального права, як економія кримінальної репресії. А чи слід економити на таких благах та цінностях, як честь і гідність, які визнаються в нашій державі найвищими соціальними цінностями? О.М. Храмцов зазначає, що відповідь однозначно зрозуміла – не потрібно [8, с. 492–495]. Проте законодавець у 2001 р., приймаючи КК України в новій редакції, чомусь прийшов до іншого висновку.

До третього покоління прав людини належать колективні права, засновані на солідарності: право на розвиток, на мир, незалежність, самовизначення, право на гідне життя,

на здорове навколишнє середовище, на спадщину людства, на комунікацію тощо [9, с. 566–567]. Звичайно, що здійснення вказаних колективних прав можливе лише через колективних суб'єктів – територіальні громади, народ, націю, державу тощо.

У ч. 1 ст. 161 КК України згадуються поняття «національна честь та гідність», у ч. 1 ст. 438 КК України – поняття «національні цінності». Використання цих понять свідчить про існування такого поняття, як честь і гідність нації, народу, а розділ XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднання громадян та злочини проти журналістів» Особливої частини КК України свідчить, що проявом честі та гідності держави і її органів є авторитет.

У ч. 2 ст. 121, у ст. 122, ст. 127 та інших статтях КК України згадуються такі поняття, як «національна або релігійна нетерпимість» і «ворожнеча». Подібні поняття, навпаки, свідчать про посягання на честь та гідність нації, народу, релігійної общини.

Вищевказані положення в КК України свідчать про необхідність виділення честі та гідності нації, народу, які за класифікацією прав людини наближені до третього покоління прав.

У ст. 28 Конституції України передбачено таку гарантію: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». На реалізацію цієї конституційної норми-принципу в частині заборони катування, жорстокого, нелюдського поводження спрямовані положення КК України, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України.

У ч. 3 ст. 50 КК України зазначено, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [10], проте честь не згадується при визначенні мети покарання.

На думку А.Л. Анісімова, честь та гідність належать до невідчужуваних особистих немайнових прав особи, проте оскільки честь отожднюється з громадянською честю, яка походить від держави, то честь зникає в разі застосування до особи кримінального покарання (тут під честю розуміється зовнішня суспільна оцінка особистості, відображення якостей особи в суспільній свідомості) [11, с. 13]. Ми вважаємо, що вчений звужує негативний вплив кримінальної відповідальності на честь особи лише до такої її форми, як покарання (не конкретизуючи його). Зауважимо, що притягнення особи до кримінальної відповідальності незалежно від форми реалізації цієї відповідальності та стадії, на якій розслідування завершено (наприклад, через хибність звинувачень, намір заподіяти шкоду честі, репутації звинуваченої особи), має негативний вплив на всі сфери життя особи.

У Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК) регламентовано порядок проведення процесуальних дій, під час яких не повинна принижуватися людська гідність. Прямим відображенням цього конституційного принципу є принцип здійснення кримінального провадження на засадах поваги до людської гідності, який передбачено у ст. 11 КПК України.

Проявами цього конституційного принципу є необхідність проведення обшуку в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи (ч. 2 ст. 236 КПК), заборона на приниження честі та гідності під час слідчого експерименту (ч. 2 ст. 240 КПК) та освідування (ч. 4 ст. 241 КПК); заборона на розголошення відомостей, що можуть принизити честь і гідність учасників судового процесу (ч. 2 ст. 27 КПК) та інші [12].

У ст. 68 Конституції України сформульовано такий конституційний обов'язок: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей». Змістове співставлення положень ст. 3 із положеннями ст. ст. 28, 68 Основного закону можна тлумачити так, що положення ст. ст. 28 та 68 Конституції України розкривають зміст задекларованої у ст. 3 Основного закону норми-принципу.

Вищевказані положення закріплюють конституційні засади захисту честі та гідності особи, але незважаючи на те, що норми Конституції України є нормами прямої дії, вони не розкривають, як саме здійснюється правовий вплив на осіб, що посягають на честь і гідність інших.

На думку О.В. Білоскурської, конституційний обов'язок не посягати на честь і гідність інших людей¹ – це реалізація волі українського народу, своєрідна участь людини та громадянина в реалізації законодавства України, участь у здійсненні функцій суспільства й держави [13, с. 11]. Елементами механізму² забезпечення виконання цього обов'язку є: 1) процесуальні норми; 2) юридична відповідальність; 3) норми-принципи, які визначають зміст указанного обов'язку; 4) пільги та заохочення; 5) правова культура й правосвідомість [13, с. 18].

Білоскурська О.В. до елементів механізму реалізації обов'язку не посягати на честь та гідність інших людей також відносить режим конституційної законності. Вважаємо, що це поняття є комплексним (принцип, метод, режим) багатоаспектним явищем, яке включає стан дотримання всіх обов'язків у площині конституційного законодавства України, а не лише дотримання одного обов'язку, і є віддаленим результатом його дотримання. Тому, на нашу думку, указане поняття не варто включати в механізм забезпечення виконання досліджуваного конституційного обов'язку.

Основний закон містить лише норми-принципи, які закріплюють обов'язок не посягати на честь та гідність інших осіб, а інші елементи механізму не посягання на честь та гідність осіб конституційним законодавством України не передбачені. Тому слід погодитись із позицією І.А. Волошиної, яка вказує, що гарантії, закріплені у ст. 3 Конституції України, на практиці не забезпечені матеріальною базою, що робить судовий захист, а також несудові форми захисту прав громадян недоступними для них [14, с. 91–93].

К.А. Шахманаєв звертає увагу на необхідність використання для визначення посягання на гідність осіб такого терміна, як «умаління», який використовується в Конституції РФ. Хибність використання терміна «приниження» щодо посягання на гідність обумовлена, на думку вченого, тим, що не можна принизити особу у «власних очах». Проте для визначення посягання на честь необхідно використовувати термін «приниження» [15, с. 29–31]. Таке уточнення терміна є обґрунтованим, проте, на нашу думку, первинним у захисті честі та гідності має бути вдосконалення елементів механізму такого захисту, а не термінології конституційно-правових норм.

Крім конституційних норм-принципів, якими охороняється честь та гідність усіх людей, окремо виділено захист честі та гідності Глави держави. Так, у ч. 1 ст. 105 Конституції України вказано: «За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону». Це положення в рішенні Конституційного Суду України № 19-рп/2003 від 10.12.2003 р. розтлумачено таким чином, що Президент України не є суб'єктом кримінальної відповідальності під час виконання ним своїх повноважень, а за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягуються до відповідальності на підставі закону [16]. Проте дослідження інших галузей законодавства доводить, що ніяких особливостей стосовно захисту честі та гідності Президента України не передбачено.

К.А. Шахманаєв із цього приводу зауважує, що положення конституційних норм є нормами загального характеру, які передбачають обмеження для слідчого, дізнавача, судді під час учинення процесуальних дій і забороняють діяння, які можуть заподіяти шкоду гідності та честі особи [15, с. 29–31], а реальний захист гідності та честі громадянина здійснюється насамперед нормами кримінального та цивільного права шляхом передбачення в кримінальному законодавстві покарання за злочини проти честі та гідності, передбачення в цивільному законодавстві покарання за цивільні правопорушення, чим законодавець намагається забезпечити немайнові інтереси особи, захистити її добре ім'я, відновити правильну суспільну оцінку цієї особи.

¹ У ст. 68 Конституції України цей обов'язок сформульовано так: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей», проте в предмет нашого дослідження входить лише частина «не посягати на честь і гідність інших людей», про яку надалі й будемо говорити.

² Під поняттям «механізм» автор розуміє сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих засобів із забезпечення виконання обов'язку.

Висновки. Співставлення охорони честі та гідності в конституційному та кримінальному законодавстві вказує, що конституційне законодавство визначає лише місце честі та гідності серед інших прав і свобод людини й громадянина, серед інших цінностей (вони є одними з найвищих соціальних цінностей згідно зі ст. 3 Конституції України), які охороняються державою; закріплює загальні засади охорони честі та гідності (ст. ст. 28, 62, 105 Конституції України). Сам механізм охорони честі й гідності (відповідальність, процесуальні норми, пільги й заохочення, правосвідомість), крім конституційних норм-принципів, в Основному законі України не передбачений і міститься в інших галузях законодавства України.

У конституційному й кримінальному законодавстві прослідковується існування поняття «честь та гідність нації, народу». Тенденція до пріоритету правового захисту прав людини другого покоління над правами першого покоління призводить до: 1) відсутності реального механізму захисту честі та гідності, декларативності конституційних норм-принципів; 2) «консервування» подальшого процесу реалізації об'єктивних прав на повагу честі й гідності, закріплених в Основному законі, перетворення їх на суб'єктивні права; залежність захисту вказаних прав від суб'єктивних можливостей учасників правовідносин. Звинувачення особи в учиненні суспільно небезпечного діяння згідно з ч. 3 ст. 50 КК України обумовлює втрату цією особою «зовнішньої честі».

Подальшим напрямом наукових досліджень охорони честі й гідності може бути таке питання, як захист вказаних цінностей у положеннях цивільного й трудового законодавства, нормах, що регулюють діяльність засобів масової інформації.

Список використаних джерел:

1. Підгородинський В.М. Порівняння посягань проти честі та гідності особи за КК України та КУпАП / В.М. Підгородинський // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (15–16 трав. 2015 р., м. Одеса) : у 2 т. – Т. 2 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 175–177.
2. Конституція України : науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін. – Харків : Право; К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.
3. Рабінович П.М. Права людини й громадянина : [навч. посіб.] / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К. : – Атіка. – 2004. – 464 с.
4. Мацькевич М.М. Генеза прав людини: правовий та філософські аспекти / М.М. Мацькевич // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 54–66.
5. Тодька Ю.Т. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодька, О.Ю. Тодька – К. : Ін Юре, 2004. – 368 с.
6. Волкова О.М. Права першого та другого покоління: особливості реалізації / О.М. Волкова // Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи. Збір. наук. праць. – Ч. 1. Матер. І Міжнар. наук.-практ. конфер. (24 квітня 2009 р.). – Сімферополь : КРП «Вид-во Кримчпедгіз», 2009. – С. 88–90.
7. Узагальнення про відшкодування моральної шкоди 2015–2016 рр.: офіційний веб-портал Судової влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/Qkqghri>.
8. Храмцов О.М. Щодо кримінально-правової охорони честі та гідності особи в Україні / О.М. Храмцов // Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи. Збір. наук. праць. – Ч. 1. Матер. І Міжнар. наук.-практ. конфер. (24.04.2009 р.). – Сімфер. : КРП Вид-во Кримчпедгіз, 2009. – 648 с.
9. Лазур Я.В. Щодо класифікації прав і свобод людини / Я.В. Лазур // Форум права. – 2011. – № 1 – С. 565–569.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – 131 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/sCj38a>.
11. Анисимов А.Л. Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита / А.Л. Анисимов – М. : Юристь, 1994. – 88 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/9yXKfr>.

13. Білоскурська О.В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к. ю. н. : спец. 12.00.02 / О.В. Білоскурська. – Київ, 2008. – 22 с.

14. Волошин І.А. Трудности реализации законодательства в Украине / И.А. Волошин // Развитие державності та права в Україні: реалії та перспективи. Збір. наук. праць. – Ч. 1. – Матер. І Міжнар. наук.-практ. конфер. (24 квітня 2009 р.). – Сімферополь : КРП «Вид-во Кримучпедгіз», 2009. – С. 91–93.

15. Шахманаев К.А. Конституционно-правовые основы защиты чести, достоинства и деловой репутации / К.А. Шахманаев // Закон и право. – 2008. – № 11. – С. 29–31.

16. Справа за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення ч. 1 ст. 105, ч. 1 ст. 111 Конституції України : Конституційний Суд України : рішення від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/fh65D0>.

ТАГІЄВ С. Р.,

доктор юридичних наук,
заслужений юрист України, Голова суду
(Апеляційний суд Чернігівської області)

МИХАЙЛИК Д. О.,

прокурор
(Вишгородський відділ
Києво-Святошинської місцевої
прокуратури Київської області)

УДК 343.14

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРОЦЕСУ

У статті надано теоретичний аналіз правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу, на підставі чого сформульовано визначення правовідносини у сфері указанного процесу. Доведено, що правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу займають одне із провідних місць і належать до відповідних нормативно-правових актів, завдання яких забезпечити належну їх реалізацію у процесі виконання і відбування покарання.

Ключові слова: покарання, правовідносини, кримінально-виконавчий процес, органи, установи, виконання, відбування.

В статье предоставлен теоретический анализ правоотношений в сфере уголовно-исполнительного процесса, на основании которого сформулировано определение правоотношений в сфере указанного процесса. Доведено, что правоотношения в сфере уголовно-исполнительного процесса занимают одно из основных мест и относятся к соответствующим нормативно-правовым актам, задача которых обеспечить надлежащую их реализацию в процессе исполнения и отбытия наказания.

Ключевые слова: наказание, правоотношение, уголовно-исполнительный процесс, органы, учреждения, исполнения, отбытие.

